

Sirenski zov iskona. Mitopoetski ogled

1. SUZVUČJE PJESNIŠTVA I FILOZOFIJE

Poezija stvara topos začaranosti, stoga mora toliko toga naviještati koliko i isključivati, ustezati se od riječi udaljenih od logosa, svedenih na frazu. U njoj se *psyche* dovodi u suzvučje s logosom, stanje uglazbljenosti u kojem se izmjenjuju tonovi i tišina, isključuje šum i stvara novo. Začaranost je u odnosu svega (bitak je odnos), u uzajamnom približavanju i harmoniji. U pjesmi govori sam jezik (Mallarmé), odnosno u *poiesisu* kao stvaralaštvu govori biće, ili logos kroz antilogos, istražujući granice iskazivosti. Kada su poezija i filozofija na svom vrhuncu, među njima nema bitne razlike. Filozofija je umjetnost mišljenja, ali s njenim pojmovima, kao i s pjesničkim slikama, nikada ne dolazimo do kraja misaonog tkanja, nego smo u vezama koje se ne iscrpljuju u predodžbi, iskušavamo egzistencijalni bezdan i krećemo se u tropu: riječ-pojam-muzika. Sve je pak u tome da pjesništvo i filozofija ne budu neka vrsta autoreferencijalne pantomime ili gimnastike duha, nego da postanu svjetotvorne.

Grčka poezija za nas današnje zrači poput drevnog sunčanog božanstva Helija i svjedoči o vremenu u kojem se svijet doživljavao cjelovitije, u suglasju božanskog, svjetskog i ljudskog područja. U otporu protiv bremena beznađa i uzaludnosti, stari narodi afirmirali su život kroz umjetnost. *Poiesis* je bila otvorenost iskoni i u njoj san nastavlja zračiti, jer sve je u tome da se pronađe prava mjera spram logosnog i u logosnom. Dvije velike sile, umovanje i sanjanje (mašta i nesvjesno), u prekršaju su jer su rođeni kao blizanci ali po rođenju odmah odvojeni, pa im živote možemo pratiti kao da nekada koincidiraju ili su gotovo u potpunosti prurušeni u ono Drugo. Umnost nije tek *ratio* nego šira i obuhvatnija sila: u njoj su stvaralaštvo i ideiranje te ludički moment koji se isprepleće s ostalim momentima života duha. Stoga je umnost „uvijek nešto drugo“. Upravo tako je s filozofijom. Istinska filozofija¹ je klasična filozofija: grčka i indijska. U njoj je postignut sklad refleksije i personalnog momenta. Kada je taj ideal izgubljen, prevladali su zapovijedajući bogovi i

ideologizirane akademije. Povijest filozofije pokazuje da se čistoća i strogost mišljenja ne gube istraživanjem različitih područja, nego odustajanjem od otvorenosti i afirmativnosti te prepuštanjem prevlasti metodskim redukcijama pojedinih (empirijskih) znanosti.²

Može se suštinski tvrditi da sami pojmovi postoje samo posredstvom njihovog razlikovanja (...) zbog toga, govoriti o (...) takozvanom vremenu prije sokratovaca, kao o čistoj i jednostavnoj filozofiji pokazuje retroaktivnu nameru: nameru filozofije da uništi tragove svog pomešanog porekla, da jednom za svagda iskoreni pristup poezije znanju. Čineći to, naravno, filozofija iskorenjuje samu sebe kao poetsku i političku praksu, budući da poetički element drži ključeve pristupa polisu domenu preobražaja i samopreobražaje. Filozofija postaje hegemonski apolitična upravo kroz svoje pokoravanje bilo božanskom gnosisu bilo objektivnom raciju.³

O književnosti i pjesništvu govorimo iz uvida u horizont izvornog pripovijedanja priče kao svjetotvornog čina. Kroz to razumijemo smisao *poiesis*. To se još čulo u riječi „sačinjatelj“. „Pjesništvo kao *poiesis* nije ni subjektivna proizvoljnost ni subjektivna postavka-kreacija, nego sačinjanje u djelo i u njem odjelovljivanje onoga po čemu jesu i čovjek i sva bića.“⁴ Budući da je logos (i) mjera, pjesnika možemo zamisliti kao izricatelja prave mjere, onoga što još nije poznato nego se otkriva i skriva u odnosu bitka, bića i biti. Prema Sutliću, na odnos pjesništva

² Filozofija se ozbiljuje u izmedici čuđenja (*thaumazein*) i nelagode, prožimanjem izvanjskog i unutrašnjeg. Mišljenje je svjetotvorno, no odnos spram svijeta ne postoji bez dinamičnosti unutarđuševnih dispozicija. Naime, misao se kristalizira u pojmu, a pojmovi proishode iz diskursa i svijeta koji jesmo. Stoga je promašena idolatrija pojedinih „filozofskih“ jezika, česta u vezi grekomanije ili germanomanije. Ne postoji „istinski“ jezik mišljenja kojim se dolazi u blizinu osluškivanja bitka. Umnost je ljudska univerzalnost i treba iznova misliti izvorno jedinstvo *theorie* i *praxisa*, jedinstvo mišljenja i bivstvovanja, u čemu je možebitna odgonetka dalekosežnog značaja klasičnih filozofija i njihovog zajedničkog izvorišta s poezijom. Grčka i indijska filozofija za nas nisu samo teorije, nego horizont mogućnosti o tome kako istinski biti.

³ Statis Gurguris, *Da li književnost misli? Književnost kao teorija za antimitsko doba*, prev. Nada Harbaš, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016, str. 479.

⁴ Vanja Sutlić, *Bit i suvremenost*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1972, str. 168.

¹ Premda pojam „filozofija“ uobičajeno izgovaramo u singularu, ona je bivstveno u pluralu jer po svojoj naravi otvara mnoštvo putova, mišljenja i glasova.

i filozofije treba gledati kao na dvije iskonske težnje (težnje iskona), s kojima se događa obrat u ono bitno i harmoniju bića, biti i bitka.⁵ Za razliku od znanosti, morala, prava i religije, koji uvijek već pretpostavljaju određena bića o kojima misle, pjesništvo i filozofija su u dispozicijama koje primarno propituju ono što uopće omogućuje bićevitost bića. Pjesništvo nije tek jedna forma umjetnosti nego sama bit umjetnosti, a skupa s filozofijom stavlja u pitanje bit svega što jest. Znanosti imaju probleme, ali bitno mišljenje ustrajava u drugoj razini, pa i nas same stavlja u pitanje. Također, u bitnom pitanju nema objektivno osiguranog niti subjektivno zainteresiranog, nego je stvar mišljenja svedena na ono izvorno što daje i objektivnom i subjektivnom da budu. Kroz bitna pitanja iskonski otvaramo svijet te odgovaramo na filozofsku težnju okreta iz otuđenja u zavičaj.

Sve što čovjek čini jest po pjesništvu kao poiesis-praksis po kojoj se izdižemo iz bića, među kojima jesmo, i uzdižemo se do onoga što Heraklit naziva *to sofón – hen panta*,⁶ što svi veliki filozofi imenuju tako da ga ostavljaju neizrečena, a svi veliki umjetnici tako da ga pokazuju kroz veo bića.⁷

Izvorni pjesnik i filozof imaju uvid u *arche*, ali kroz odnos. Pjesnik doživljava melodiju asocijacije ideja, dijelom kao neovisni konstrukt a dijelom kao ugođenost spram onoga što *psyche* jest. Kao što je klasična filozofija mitopoetski čin, tako je i pjesma svečano slavlje uma, u skladu i ritmu. Stoga je važno pretpostaviti suglasje misaonog i poietičkog, jer je to konstituiranje djelića izvornog pratemelja. Moglo bi se reći: muzika (u smislu izvornog značenja *mou-sike*) postoji prije pjesništva, umjetnosti i glazbe, jer pjesnik kroz opjevanje iskona otkriva drugačiji život i smislotvornu upotrebu ljudskih moći, te upućuje na neizvjesnost i utihnuće u kojem se pripremamo za uvid i istinovanje.

Pjesništvo otvara horizont, obzor, svijet (svjetlo) umjetničkih bića podjednako kao i znanstvenih, moralnih, pravnih i religioznih. Pjesništvo je sačinjanje, odjelovljivanje biti svega što jest u povijesnom svijetu. Pjesništvo je izvor povijesnog svijeta.⁸

Misleći ih u bliskosti, kažimo: filozofija i pjesništvo izvor su istinskog svijeta, života duha. Velika književnost i klasična filozofija otvaraju pitanja/horizonte, a ne bave se tek problemima (kalkulabilnim zadanostima što slijede iz samog postavljanja). Stoga su one i danas dijakronijski životvorne kada nas sabiru u biti (smislu) svijeta i mogućnostima naše navlastite biti (slobode). Povijesno istraživanje njihova podrijetla otvara nas u

orijentaciji u ustrojnom svijetu, koji nas disponira beskrajnim specijalizacijama (obrađivanjem) humanističkih znanosti, ali udaljuje od poietičkih (svjetotvornih) izvora.

Često je u stihu najbolje izraženo duboko razumijevanje stvari, svrhovit uvid i očitovanje otvoreno misteriju. Ljudski glas je temelj (*arche*) grčke književnosti. Iz govora i u govoru razvila se njihova specifična poetska metrika kao unosenje radosnog sklada u svjetski i unutarđuševni nesklad. To se pokazalo tako moćnim načinom stvaralaštva da su poeziji pripisali božanski status. Kasnije, kada se počelo čitati bez izgovora i bez slušanja, iskustvo logosnog bilo je suženo. Klasična grčka umjetnost iznjedrila je raspjevani i razigrani zbor, a sebe je kao životvornu shvaćala sudbinski. Stoga je stvarala zakone i davala razloge koji su opravdavali ljudsko djelovanje i življenje, dok se moderna umjetnost primarno bavi egzaltiranostima i stanjima. Stih u sebi nosi posvećenost za koju se kasnija filozofija, nastala nakon razdvoja od poezije, tek imala potruditi. Tako je i u suvremenom dobu, škrtom i oskudnom za izvorno mišljenje. U njemu su na djelu mnogobrojna pretumačenja, jer nam malošto drugo preostaje. Suvremena pjesnička perspektiva je točka bacanja mreže na svjetlost svijeta, iz koje se događa dvostruko širenje: u konstrukt izvornosti mitopoetskog iskustva i u bezdan nesvjesnog mišljenja čovječanstva. Taj dvostruki let pjesničke riječi potvrđuje sustalost i uzaludnost koji prožimaju našu epohu u njenoj neuhvatljivosti, naslutljivu tek u nomadskim predjelima duha.

Odisejevo putovanje kao pronalaženje sebe proishodi iz *poiesisa*, iz istinskog doživljaja traga-laćkog življenja. Odisej i pjesnici pokušavaju čuti pjesmu života samog. Njihovo trajanje i bijeg uvjetovani su opsjednutošću. Kafka je iskušavao užas gađenja pred ograničenjima malograđanskog življenja, a Odisej sluša bogove dok bježi pred mrakom smisla: tek uz božansku pomoć (u pjesmi) moguće je bilo sići u podzemlje, uspješno se skriti pred čudovištima i izdržati neizvjesnost. Odisej i pjesnik ne ustručavaju se ogoliti do kraja, jer znaju da treba iskusiti najtamnije nabore smisla i izdržati u istrajavanju. Ako je Odisej Nitko (Outis), pjesnik je bivstvo koje se pročistilo od ništavnosti pa im je zajednički i najbitniji moment činjenja u tome da stvarajući rastvaraju našu uljuljkanost u uobičajeno i trivijalno. Oni poznaju sve maske istine. Stoga, priča o svezi Odiseja i poezije treba ukazati na od žudnje oslobođenog Odiseja, usavršenog i osviještenog, koji zna da je potrebno dozvoliti sebi biti razbijen i osvijestiti misaonost *poiesisa*, usprkos svijetu, bogovima i sudbini.⁹

⁵ Usp. V. Sutlić, *Bit i suvremenost*, str. 167–183.

⁶ "Ono mudro – SveJedno".

⁷ V. Sutlić, *Bit i suvremenost*, str. 181.

⁸ *Ibid.*, str. 180.

⁹ Još uvijek nenadmašeno kulturološko istraživanje klasične Grčke: Jacob Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, Hofenberg: Verlag: Hofenberg, 2016.

2. IMAGINARIJ SIRENSKOG ZOVA: LOGOS I ANTILOGOS

Sirene su u modernom imaginariju povezane s čuvstvom straha, uobičajilo se da prizivaju mračnu sjenu rata ili prirodne katastrofe, a onima koji su ih čuli zauvijek ostaju podsjetnici na tešku apokaliptičku atmosferu. Kao takve, nagovještaj su opasnosti i mobilizator sjećanja kolektiva. Kako je do toga došlo, vjerojatno je razvidno u nekoliko skokova analogije, s pripovijedanjem o susretu Odiseja i sirena.

A kad odmakosmo malo, koliko se može doviknut
Brodeći brzo, Sirene hitroplovku lađu mi tada
Spaze izbliza gdje ide, i pjevati započinu zvonko:
Dođi, Odiseju slavni, o ahejska velika diko!
Ustavi lađu i stani, da poslušas pjevanje naše
Nitko u crnoj lađi pokraj nas prošao nije,
A da poslušo ne bi medoglasno pjevanje naše;
Onda se veseo vraća u zavičaj i više znajući.
Ta mi znademo sve, što Argejci u širokoj Troji
Trpljahu, što li Trojanci po odredbi bogova vječnih.
Znademo sve, na zemlji mnogohranaj što god se
zbiva.¹⁰

Scena „Odisej i sirene“ pokazuje širinu otvorenosti mita u kojem su sklad i nesklad nadsvodeni logosom. Ovu homerovsku epizodu potrebno je projicirati iz prvotne zvučne u vizualnu sugestiju, da bi se konstatiralo kako ona još i danas djeluje. Jasno je: u izvornom Homerovom tekstu nema same sirenske pjesme, odnosno stiha kojim bismo dobili uvid u sadržaj njihovog zova. Zvučnost sirenskog zova ostala je nijemom. Je li to učinila sama forma književnosti, prvenstveno oblikujući kazalište pokreta i događaja?

Odisejevo lukavstvo spram sirena u suglasju je s njegovim preimenovanjem sebe samoga u Outis (Nitko) u sceni s Kiklopom. Oba puta na djelu je identicid: Odisej spašava život skrivanjem i nježanjem. U tome je nešto faustovsko, premda nije riječ o praiskonskom zlu, nego o kontingentnom momentu koji nastaje kroz samoporicanje. Horkheimer i Adorno tvrde da Odisej prikriva svoj neljudski opseg moći kako bi nastavio postojati kao suvereni pojedinac.¹¹ Na „prosvjetljenom Zapadu“ homerovski junak ima središnje mjesto u dijalektičkom hodu prosvjetiteljstva jer je: a) heroj-pjesnik, zato što je znatan dio *Odiseje* njegova vlastita pjesma o njemu samom; b) zagovornik rada, premda u njemu ne sudjeluje. Ove funkcije ostvaruje krađom želje svojih suputnika, voskom u njihovim ušima, a samovezivanje ima ulogu porobljavanja drugih

(prijatelja-suputnika). Veslači pristaju na njegovu zapovijed da se obrane od opasnosti vlastite želje. Za Adorna i Horkheimera to je pokazatelj svevremene nezrelosti potlačenih, koji su u dragovoljnom ropstvu, nekad i danas. Moderne mase nisu sposobne nešto čuti i doživjeti vlastitim ušima jer su kao i Homerovi veslači upregnuti u sličan takt tvornica i institucija otuđenog društva. Tako stoji s desubjektiviranjem i pasivnom reaktivnošću. S druge strane, kritički um nastaje u krizi identiteta, kada je omogućen identicid. Podsjetimo se: kada Odisej želi razgovarati s poraženim Kiklopom o svom pravom imenu,¹² zadobiva izvorni identitet, odnosno ponovnim oživljavanjem imena vratit će i vlastito povjerenje u buduću slavu (*kleos*). Doduše, Odisej nije tek samoodricatelj, nego je i ohol, krši mjeru (*metrion*) pa ga zbog prijestupa (*hybris*) kažnjava bog Posejdon.

Odisejeva želja da vrati činjeničnost svog imena je želja da se ponovo uđe u mimetički krug, krug neprekidne zamjene. S obzirom da se ep ne završava epizodom o Kiklopima, dok Odisejeva retrospektivna „pjesma o meni“ nastavlja da zabavlja Feačane, događa se obnova i igra žrtvovanja/zamene postaje motiv epskog ponavljanja (...) Zapravo, dijalektičko odmotavanje suštinske prirode takve antiteze dešava se u Kafkinjoj izvanrednoj paraboli *Ćutanje sirena*.¹³

Muzika, slušanje i opčinjenost tvore magični trokut izvornog prepuštanja umjetničkom doživljaju. Homer predstavlja sirene kao smrtonosne slavuje, uništavajuće usrećiteljice koje će usmrтити „čovjeka svakog“, a to čini povezivanjem pjevanja i ništenja. Na taj način homerovski *dictum* pretpostavlja strah od stanovite začaranosti: ne trebaš se, putniče, prepustiti svemu što te privlači, jer je opasnost na putu. Umilni zvuk o povratku domu (*nostos*) je sirenska zamka, kao što je i sama nostalgija slatka opsjena za antičkog čovjeka, koji još ne može prihvatiti da „sve je samo putovanje“.¹⁴ Gdje sirene pjevaju, tu vjetrovi ne pušu, nema kretanja ni razuma. Homerovskim epitetima zboreći, sirene su zavodljive, kao što je Odisej mnogomisljen a zora ružoprsta. No pitanje je u čemu je njihova umilnost (bile su dvije, kako sugerira gramatički oblik – dual – kod Homera, ili [bar] četiri, kako prenosi tradicija, od Apolonija s Rodosa nadalje). Klasični odgovor je da sirene uvijek pjevaju različito i navlastito, pjesmu prilagođenu slušatelju, pjesmu o njemu samom, divotama i strahotama, ljepotama i teškoćama vlastitog života. U takvu muziku slušatelj/heroj/patnik bezdano se stropošta. Pjesma sirena je očaravajuća personalna pjesma, s tako intenzivnim pathosom da slušatelj ne želi odmak od tog doživljaja, po

¹⁰ Homer, *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1987, XII. pjevanje, 8.

¹¹ Max Horkheimer i Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, prev. Nadežda Čačinović-Puhovski, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989, str. 121.

¹² Stasis Gurguris, *Da li književnost misli?*, str. 285.

¹³ *Ibid.*, str. 285.

¹⁴ Vanja Sutlić, *Sve je samo putovanje: razgovori s Vanjom Sutlićem*, ur. Boris Jurinić, Zagreb: Irida, 1999.

cijenu života. Kroz pjesmu se susreće s vlastitom ostrašćenom sudbinom, odnosno muzika spaja korijen vlastitosti i zvjezdani prah od kojeg smo satkani. Naravno, sirene su Grcima nezamislive bez božanskog okvira, jer su neka vrsta polubožanskih proročica kao znamen ondašnjeg doba: Grci su „hodali s bogovima“ i „sve je bilo puno bogova“ (Tales). To je okvir koji danas prikazujemo pomoću psihotehnika i psihopolitika, u mitopoetskom horizontu.

Odisej se fatalnoj muzici ne odupire vlastitom voljom ili snagom uma nego užetom, tj. umjesto jednog okivanja (izgubljenosti i stradanja od sirena), koristio se drugim okovima. Kao da je već Homeru jasno da je kultura, a naročito muzika, podjela djelovanja u vezivanju i očaravanju.¹⁵ U vremenu herojskih subjekata, formiranje jastva počiva koliko na obećanju da će upravo tvoja vlastitost jednom biti opjevana toliko i na preduvjetu da se ima vrlina hrabrosti (*andreia*), jer su malodušnost, strah i oklijevanje prepreka uglažbljivanju ljudskosti u stihove, a oni očigledno imaju funkciju povlaštene sveze između zbilje i sna, svjesnog i podsvjesnog, osmišljavanja i volje za ustrajavanjem usprkos životnim nevoljama. U muzici i kroz muziku progovaraju arhaične moći koje opijaju, zavode i uzvišuju u procesu formiranja jastva, ali i u odnosu spram drugih. Za razliku od suvremenog idoliziranja vizualnim individualizmom (od modnih magazina u ustrojenom svijetu slika do stvarnosti video-isječka), antičke zajednice imale su sonosferično zajedništvo, o čemu svjedoče epska pjevanja o postignućima značajnih ljudi. Ljudi su u ranim visokim kulturama prvenstveno „zvučali“: kroz muziku i stih.

Što je htio Odisej? Uskladiti se i uklopiti u izvor, prepuštajući se zvuku. Po legendi, sirene pjevaju tužaljke, što je tragički arhajski uvid u narav ljudskog bivstvovanja. Sirenska kozmička pjesma o tragiци je nenadvladiva, ali premda je umilni nekrolog, ona je i nebeska himna spram koje je zemaljsko mrmljanje nemoćno, te grob za smrtnike koji joj nisu dorasli. S obzirom na to da je Odisej prvi čovjek koji preživljava pjesmu sirena, odnosno prvi koji je nadživio vlastito tragičko himničko opjevanje, u njegovu liku mogu se pronaći prvi tragovi veličanja umjetničkog življenja, kao i uzdizanje značaja povijesnih osoba, tj. onih opjevanih, a za tu opjevanost (za život u pjesmi ili *mythosu*) riskira se i život.

U suvremenom interpretativnom ključu, umjesto slike Odiseja svezanog za jarbol trebamo predočiti kulturne laudacije i medijske zvučne valove kojima smo začarani. Heroj istinske avanture duha pred sirenskom pjesmom zapravo čuje sebstvo, najvlastitije „ja“. U tome ima otvorenosti za različita

iskušavanja „tko smo mi“, zato što je *mythos* horizont za raznovrsnost i odlučnost. Današnje korištenje pojma „sirena“ u ratnoj ili klaustrofobičnoj ugrozi, reducirano je shvaćanje koje sugerira da smo u blizini sebstva samo u onome što spašava puki život. Tako su sirene u našem dobu postale „alarmna sirena“, pretvorile se u grub masovni signal, s onu stranu bilo čega radosnog i poetskog.

Sirenski efekt i čin slušanja pojašnjavaju pitanje o konstitutivnosti sebstva: prelaženjem preko sebe i u koegzistenciji pokazuje se život određen životom. Kroz prisustvo drugih ostvaruje se prvotni smisao našeg bivstva – *zoon politikon* – samo ako ljudi slušaju druge i jesu s drugima kroz vanjsko gradi se i naše nutarnje područje. Grčki ljudi i bogovi, demoni i sirene, rezultat su zbrinjavajućih odnosa, oni su transcendentno redupliciranje koje nas raskriva u formi *mythosa* i pomaže u boljem razumijevanju. To je ujedno i svjedočanstvo o pokušaju klasične logofilije (*mythosa* i metafizike) da čovjek bude zamišljen i opjevan u blizini sveprisutnog božanskog. Kako pak u jeziku izraziti thanatofilnu muziku sirena ostaje misterijem i neutvrdivim odnosom na rubu logosnog i alogosnog? U životu književnosti kao životu duha, sirenski zov teatraliziran je preplitanjem jezika i zbilje rata, progonstva i prijateljstva, uništenja i ubojstava, prizvanog mita i svezvremenski banalne politike nasilja. Mnogobrojni tragovi simboličkog univerzuma književnosti svjedoče o kognitivnoj moći poetskog jezika. U *poiesisu* se događa su-postojanje književnosti i mita, jer je književnost povlašten način samospoznaje u čijem svijetu uvijek ima mjesta za mit i alegoriju. U mitu se događa začaravanje svijeta, što je jedna od važnijih strategija uma. Začaranost je bitno ljudska karakteristika i kroz nju otkrivamo logosnost i granice svojih (ne)mogućnosti, vježbamo život u suočavanju s egzistencijalnim ambisom. U njoj smo u otvorenosti i bestemeljnosti onoliko koliko uopće možemo biti slobodni od svijeta i društva. U samoj biti klasične filozofije i pjesništva začaravanje i „raščaravanje“ strategije su kojima se koristimo zbog nepodnošljivosti egzistencijalnog bezdana. Od nepoznatljivih početaka traje oboje; začaravanje nas pak povezuje s iskonom, a to se prvenstveno pokazuje u poetskom, religijskom i uopće misaonom području.

No što je uopće logos? Ako se odmaknemo od etimologiziranja i čistog pojma pa se odvažimo na mišljenje *a contrario*, s Deleuzeom uz logos možemo uvidjeti i antilogos. Stvaralački trenutak nije određen samo dobrom voljom, nego i mračnim zonama koje nas prisiljavaju da mislimo. Odnosno, „od mišljenja je važnije ono što potiče na mišljenje“.¹⁶ To

¹⁵ Peter Sloterdijk, *Sfere I: Mehurovi*, prev. Aleksandra Kostić, Beograd: Fedon, 2010, str. 492.

¹⁶ Gilles Deleuze, *Proust i znaci*, prev. Ivan Milenković, Beograd: Plato, 1998, str. 80.

što nas potiče i tjera misliti pjesnicima je bitnije od samog mišljenja. Ovo pak znači: priređivati u sebi atmosferu (sferu) misaonog disanja/življenja, odgonetanja znakova odnosa bića, bitka i biti. Pravo čitanje je stvaralački čin, jer za moderne ljude „nema logosa, postoje samo hijeroglifi“.¹⁷ Stvaranje je misaoni čin i odgovor na takt prirode ili umjetničkog djela, u smislu da jedan duh zove druge na stvaranje, otvaramo se znacima i pojmovima, svijetu *poiesisa* i mišljenja, književnosti i filozofiji. U tom smislu, umjetnost ostvaruje ono što je život samo nago-vijestio.

Prema Sloterdijku,¹⁸ ljudi su bića zajedničkosti i sveze: od embrionalnog početka smo nadopunjeni, obgrljeni i prikazani u biologijsko-socijalnim simbiozama, od pupčane vrpce nadalje. Ljudskoj egzistenciji pripada da oko nje pluta pred-predmetno. Nešto, iz kojeg se izgrađuje konstitutivni odnos i prostor bivstvovanja.¹⁹ Filozofski imaginarij uvijek se vraća na opominjući glas *daimona* (podsjetimo se: *daimon* se javljao Sokratu, te se po filozofovom samorazumijevanju uključivao u njegovo mišljenje, tj. razgovor duše sa samom sobom). Ovo pak svjedoči o psihičkoj otvorenosti, živućoj u rezonantnoj osjetljivosti za glasove što nam zbore. *A propos* rezonancije, iz izvještaja raznih mistika, bilo u naglašenom religioznom ili drugačijem tonu, možemo zaključiti o različitim modusima „nemogućeg slušanja“, čija rezonanca u oblikovanjima psihe pokazuje da od ranoga fetalnog stadija do odrasle dobi prelazimo iz fantazmagorijskog lebdećeg slušanja u jednodimenzionalno „čuti što se čuje“, tj. polako se umrtvljuje protomuzikalno-magijsko oslušivanje sebstva, prirode, drugih. Sloterdijk nas želi senzibilizirati za razumijevanje čovjeka i povijesti kao povijesti slušanja: u nama se nadmeću glasovi blizine s glasovima daljine, glasovi predaka s glasovima živih. Ključna diferencija je u „mogućnosti-biti-zaćaran“. Ili: u našoj kulturi uobičajeno shvaćanje odraslosti pokazuje se uspješno završenim tečajem defascinacije.²⁰ To je trening u mogućnosti da se ne bude snažno obuzet muzičkim i retoričkim sadržajem, odnosno izgradnja kritičke subjektivizacije. Ono što nas uvjerava treba proći kritičko preispitivanje, pa je uvjerenost zapravo predkritičko slušanje. Stoga, kultura živi na diferenciji između opčinjenosti i hipoteze.

Grcima vid u spoznajnom smislu ima prednost pred sluhom. Grčka riječ *eidenai* (znati) dolazi od *idein* (vidjeti) pa je u tom horizontu istinski uvid zbiljski vid predmetnoga. Ovo stajalište ostalo je

karakteristično za zapadnjačku misao koja bivstvovanje određuje prvenstveno kroz prisutnost i postojanost. O slušanju i viđenju, njihovom odnosu i prvenstvu, heideggerijanski piše Ante Vučković:²¹

Mišljenje kao slušanje ovisi uvijek o pozivu i u službi je zova. Stoga je zov i ono na što zov poziva važnije od samog mišljenja (...) slušanje ne poznaje zaključke jer ne poznaje zatvaranje. Ono je otvorenost. (...) Dok je vid, u igri privida i skrivenosti, prisiljen pogledom kroz pričine sve do gledanja iza samih pričina izlažući fenomene riziku nasilja vida, slušanje se pouzdaje u fenomen, u to što se fenomen pokazuje sam od sebe, u to što fenomen teži sebedarju.²²

Maritimno mišljenje²³ je otisnuće u neizvjesnost, slično životu moreplovca koji traži drugačije svjetove, novi početak i obrat. Ako mu je dotadašnji život postao neizdrživ, za magellanovskog čovjeka bilo je nekoliko opcija: samoubojstvo, samostan ili odlazak na more. Tko se razočarao u zavičaj i ljude oko sebe, snatio je o nekom neodređenom Tamo. Umjesto traženja vertikale/transcendencije, čovjek je postajao avanturist ili utopist, ovisno o tome je li bio sklon djelovanju ili mišljenju. U počecima novog vijeka, od statičnosti i vezanosti subjekta za sigurne i izvjesne koordinate prešlo se u novu mobilnost (Jules Verne: *Mobilis in mobili*). More je bilo simbol otisnuća u prostranstvo i slutnja veličine kozmosa, a ujedno ostajanje u imanenciji i svjetotvornosti. Svreмени dijagonalni pogled pronaći će sličnosti u putovanjima Homerovih junaka i Nietzscheova Zaratusstre, jer je otvorenost zajednički nazivnik slobodnih duhova. No emfatički rečeno, novo doba je ujedno otkriće svijeta i čovjeka u drugačijem razumijevanju svijeta, uvećanom i zadobivenom za život kao putovanje. Takav način života zasigurno je bio povezan s mnogim opasnostima za ljudskost. Možda je vježbanje u okrutnosti, od homerovskih junaka do gusara i kolonizatora upravo pojačano izlaženjem iz kodificiranog reda. No kada se otisneš u nepoznato, postaješ li slobodan od društveno-moralnih granica? U tome je suvremeni izazov, jer ako pozivamo na otvorenost i maritimno mišljenje, u novom orijentiranju našeg doba, kulture nas trebaju prvenstveno civilizirati i solidarizirati.²⁴

Nadalje, susret Odiseja i sirena moguće je zamisliti ne tek na razini zvuka nego kafkijanski

²¹ Ante Vučković, *Dimenzija slušanja u M. Heideggera*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993, str. 130–133.

²² Umjesto „oslušivanja bitka i sebedarja“ te inverzija u sintaksi i etimologiziranja, sklon sam pretpostaviti da bi bilo misaono i kulturološki inspirativnije razmotriti kako riječ živi kroz odnos slušanja i viđenja, od usmene književnosti nadalje, u pojedinim kulturama, u komparativnoj studiji klasika književnosti i filozofija.

²³ To je Sloterdijkov termin iz trotomnih *Sfera*.

²⁴ Peter Sloterdijk, *Božja revnost*, prev. Nadežda Čaćinović, Zenica: Zeničke sveske, 2013, str. 237.

¹⁷ Isto, str. 84.

¹⁸ Peter Sloterdijk, *Sfere I: Mehurovi*, str. 271–292.

¹⁹ Za Sloterdijkovu filozofiju karakteristično je, kao i za glavninu suvremenih filozofema, da klasični pojam supstancije supstituira relacijom (bitak je odnos).

²⁰ Peter Sloterdijk, *Sfere I: Mehurovi*, str. 482.

paradoksalno: kao prizor u kojem je Odisej znao da sirene zapravo zavode šutnjom, te i on samo ponavlja njihovu gestu. Treba se promisliti Kafkin tekst „Šutnja sirena“ (*The Silence of the Sirens*).²⁵ U Kafkinu mišljenju postoji tamno, nepronično mjesto, koje ujedno apsorpira i onemogućava lagani hod kroz značenja. To mjesto nadilazi logičko argumentiranje i upućuje na samu stvar mišljenja. Kafka misli „usprkos“, uz izdašne alegorije i parabole, kako bi približio ono nerasvijetljeno, *arche* i sebstvo, a i mit je samopropitivanje. U takvoj predodžbi, sirene su košmar Muza i izazov shvaćanju odnosa čujnog i nečujnog. Stoga čuti sirene znači čuti sebe, vlastitu muziku bivstvovanja. Štošta otvara eliptičnost sirenske pojave: od zamišljaja opčinjavajućeg poja do katastrofičnog jednoličnog tona razvijali smo topos u kojem smo ujedno simplificirali i usložnjavali odnos spram mitskog. U osnovi, ako nam se zavodljivost sirenskog zova pokazuje više u „radu pojma“, kao da umanjujemo osjetilnu dimenziju prvotne pjesničke sugestibilnosti, na taj način Odisej i sirene se dezintegriraju, a u najpoetičnijem trenutku snatrenja sirenskog zova muzička²⁶ bit izložena je dezintegrirajućim aspektima besputnog mišljenja.²⁷

Deleuze i Kafka stavljaju nas pred iznenadnu tišinu, pri ujednom mišljenju logosa i antilogosa. Kafka misli usuprot, čita Homera u njegovoj drugačijosti i osvještava paradoks koji je uvijek bio prisutan u mitskoj sceni Odiseja i sirena. Za Kafku Odisej nije tek lukavac, nego igrač u polju fantazije, ispunjen nerazumnom odvažnošću i prepuštanjem situaciji. No sredstva kojima se koristi za zaštitu suputnika na prvi pogled sugeriraju kako Odisej nije svjestan da sirene imaju oružje strašnije od pjevanja: šutnju. Šutnja se ne može izbjeći jer je snaga negacije, obuhvaćena njegovim ne-identitetom: *Outis* (Nitko), što je moć koja poništava logos (logos *eposa*, *mythosa* i harmonije). Kafkine sirene šute jer Odiseja prepuštaju autoreferentnom ushićenju, to je blaženstvo samovezivanja kao sredstvo ovladavanja drugima i pokazatelj da se zavodenje događa kao internalizirana fantazija. Prepušten sirenskom, Odisej će i sam postati sirena, jer će Feačanima pjevati pjesmu o sebi u zamjenu za pomoć pri povratku na Itaku. Ovo je pak pokazatelj prijenosa i pretvorbe (*metabole*) u smislu da mitsko Grkcima nije čovjeku

nasuprotno nego je *arche* djelovanja: u njemu i s njim prepoznaje se i otvara granica istinski ljudskog. Odisej je, po kafkijanskim implikacijama, čuo praiskonsku pjesmu fantazije,²⁸ koja je uvijek vlastita. Također, po ovom tumačenju, Odisej i sirene više nisu obuhvaćeni zvukom nego prizorom. Pozornica blaženog prepuštanja postaje obostrana: Odisej i sirene uzajamno se prepuštaju pogledu drugog i uživanju u blaženstvu izvođača. U tom smislu, Odisej više nije slušatelj nego djelatnik/izvođač.

Humanistička važnost Homera neprijeporna je za cjelokupnu europsku kulturu. Odisej je prvi filozof zapadnjačkoga kulturnog kruga, jer je u njemu ozbiljeno jedinstvo misaonog i praktičkog. Pita se o smislu, premda je još uvijek vezan uz rudimentarni moment preživljavanja. No nama je on idealtipski heroj koji ujedinjuje ratnika, pjesnika i mislioca; utjelovljenje je onoga što Aristotel postulira u odredbi bitno ljudskog: *zoon logon echon*. Za nas je čovjek „kao takav“ biće logosa, razboriti i snalažljivi Odisej, izgubljen na obalama nepoznate zemlje. Kroz njega progovaraju vrline umnosti, što su zazvučale u metričkom skladu, a on kao tražitelj pravog puta preživljava zahvaljujući harmoniji djelovanja, vrline i opjevavanja. Mislimo li o Odiseju, ne tek historijski nego iz povijesnog mišljenja, s obzirom na orijentiranje iz bitnog horizonta ljudskog iskustva, kroz njega se ostvaruju mudrost i strpljenje. S jedne strane, jezično umijeće koje mu se pripisuje podsjeća na najbolje strane grčkog istraživanja mogućnosti jezika (usprkos i s one strane ustaljene ideologijske predrasude spram sofista), ali i na stoički ideal ustrajnosti i sabranosti u životnim nevoljama. Bitno je uočiti da u klasičnim uzorima možemo promisliti kako današnja promjena u orijentaciji treba značiti i okret iz razdvoja teorije i prakse u istinsko življenje.

Homerova mitska poezija je duhovnim nasljedovateljima (narodu čitatelja, mislilaca i pjesnika) omogućila da iskuse zbilju koju je sačinio pjesnik, svjetove satkane miješanjem trajnog i fluidnog elementa, sa simbolikom čistoga morskog zraka i prijelazom iz ratne realnosti u eudaimoničke prostore. Naime, Odisejevo putovanje prema rubovima svijeta pokazuje mogućnost istinskijeg života, ispunjenog blaženstvom.²⁹ Ti udaljeniji prostori/narodi bliski su bogovima, s njima su u svezama kao što su u milosti vječno blagog neba. Stoga je, osim ideje života kao putovanja, ovdje važno i mitsko povezivanje lutanja i uvida u „postranični život“ gdje duh slobodno metamorfozira i kroz njega trajno zrači mladenačka ljepota (što je znamen Homerovih svjetova), a ista je u direktnoj vezi sa stvaranjem kao srčikom života. Za Grke i mnogobrojne kasnije

²⁵ Kafka imaginira paradoksalnu mogućnost šutnje sirena kao njihovoga najstrašnijeg oružja. Odisej je to shvatio, a njegova lukavost je tolika da mu ni one nisu mogle vidjeti dušu pa je njegovo pretvaranje bilo štit kojim se obranio.

²⁶ Grčka riječ *mousike* šireg je značenja od hrvatske riječi *glazba*, no preferiranje grecizma u ovom tekstu ne ovisi o većem opsegu klasičnog pojma nego o suzvuku značenja: *mousike* je ono po čemu jesu umjetnički sklad i stvaralaštvo.

²⁷ Stereotipno razumijevanje modernog doba kao odisejske avanture je neuvjerljivo; za modernog čovjeka nema mjesta (*topos*) koje može zadovoljiti želju za povratkom (*nostos*).

²⁸ Stasis Gurguris, *Da li književnost misli?*, str. 294.

²⁹ Npr. usrećenost Feačana u: *Odiseja* VI: 203 i VII: 201.

klasičare, Homer je tekst/*arhe* o božanskim i ljudskim stvarima, religijski kodeks, poučavatelj o ratu i ljubavi, dokument stare povijesti za koji su stariji vezali ideju nedostižnog uzora. On je prizivao bogove kroz suživljenje zemlje i mora, prirode i duše, a njegov panhelenski smisao za božanstva omogućavao je dijakronijski i komparativni uvid u *theo-anthropo-philna* zračenja u istočnim tradicijama i kasnijim zapadnjačkim duhovnim prostorima. K tome, on nikada nije postao petrificirana starina, nego je uvijek inicirao dijaloge i kritiku. Homerovski *poiesis* činio se neiscrpnim vrelom inspiracije za reizgradnju/novu gradnju duhovnih svjetova.³⁰ O ovome svjedoči i temeljni grčki stav da je najveće dobro u oživotvorenju i izgradnji (*paideia*) darovitosti pojedinca. U tom smislu, grčka kultura je izvorište humanističkog obrazovanja u kojem smo sve do danas, sa svim njegovim procjepima, krizama i stranputicama.

Usprkos sudbini, Homer slavi život i prikazuje jedinstveni sklop ljudskog i božanskog područja.³¹ Svijet je prožet božanskim, čarolijom i ljepotom trenutka, ovjenčan slavljenjem riječi i raskrivenom ljudskosti koju reprezentira Odisej u sveljudskoj napetosti: želi avanturu, ali i povratak domu; očaran je nimfama, premda mu je Penelopa zauvijek u srcu; stvaralac je, no slavoljublje ga okreće nemilosrdnom ratovanju. No takav čovjek s bogovima dijeli temeljnu ideju grčke mudrosti: drži se mjere (*to meson*). Trebaš učiniti svoje, na najbolji i primjereni način. Postoji lakši i dobar put, ali vrli čovjek ne traži izlike i ne bježi od napora, kako u djelovanju tako i u spoznaji i samospoznaji. Stoga, kada Odisej želi iskusiti sirensku pjesmu te odolijeva njenom zovu, potvrđuje ustrajnost i snagu. Homerovi bogovi i demonska bića ne pružaju pozemljarijama transcendentnu ideju u kojoj bi se ovi mogli udomiti, jer su i sami bogovi podložni sudbini (*ananke*). Međutim, život i svijet imaju dimenziju otvorenosti i igre, u kojoj se prepliće božansko-ljudski odnos: „Nego mislimo dajmo, što l' sad se ima učinit / Hoćemo l' ljuti rat i pokolj dizati strašni / Il' ćemo ljubav vrći med Trojce i med Argejce“.³² Na kraju, kao i svim moćnicima, u interesu im biva da se ljudi bore (pa bio to i interes zabave zažarenog društva s Olimpa), jer se bogovi s ljudima zabavljaju na razne načine, umiješaju se u bitku ili ukapaju čarobni balzam u odabrane ratnike koji ih čini stotruko jačima: tako se božanskost prelijeva u ljudskost te postaju jedno. To je jedan od međuprostora u kojem se grčki heroji

pronalaze. Pritom su važne pjesma i ljubav, kao temeljni homerovski motivi: „Jer su kod ljudi svih pozemljara pjevači u časti / I u poštenju, jer Muza ih je naučila pjevat / Pjesme; ta sve pleme pjevača njojzi je milo“.³³

„Grci su uljudili svijet“ (Chateaubriand), a s Homerovom alkemijskom poezijom nastanjujemo se u svjetlost, kao istinsko mjesto ljudskosti, usprkos strahoti življenja. U *Odiseji* se opjevava čežnja i brodolom, a velika oluja života personificira se u čudovišta i zamke, u bogove koji djelu nepredvidljivo, individualno i različito. No ni oni ni cjelokupna zbilja mitskog svijeta nisu binarna igra svijetlog i mračnog, dobra i zla, nego su bića ponora i bezdana uz koja čovjek istrajava u ljepoti stiha i pjesme.

LITERATURA

Burckhardt Jacob, *Griechische Kulturgeschichte*, Hofenberg: Verlag: Hofenberg, 2016.

Deleuze Gilles, *Proust i znaci*, prev. Ivan Milenković, Beograd: Plato, 1998.

Horkheimer Max i Adorno Theodor, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, prev. Nadežda Čaćinović-Puhovski, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.

Kafka Franz, „The Silence of Sirens“, prev. Willa i Edwin Muir, *Great Works Annotation Project*, A Blogs@Baruch site. Dostupno na: https://blogs.baruch.cuny.edu/rodriguezannotation/?page_id=17, pristup 12. rujna 2020.

Gurguris Stasis, *Da li književnost misli? Književnost kao teorija za antimitsko doba*, prev. Nada Harbaš, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.

Homer, *Ilijada*, prev. Tomo Maretić, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1987.

Homer, *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1987.

Sloterdijk Peter, *Božja revnost*, prev. Nadežda Čaćinović, Zenica: Zeničke sveske, 2013.

Sloterdijk Peter, *Sfere I: Mehurovi*, prev. Aleksandra Kostić, Beograd: Fedon, 2010.

Sutlić Vanja, *Bit i suvremenost*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.

Sutlić Vanja, *Sve je samo putovanje: razgovori s Vanjom Sutlićem*, ur. Boris Jurinić, Zagreb: Irida, 1999.

Sylvain Tesson, *Jedno ljeto s Homerom*, prev. Du-bravka Celebrini, Zagreb: TIM press, 2020.

Vučković Ante, *Dimenzija slušanja u M. Heideggera*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993.

Werner Jaeger, *Paideia. The Ideals of Greek Culture*, s njemačkog prev. Gilbert Highet, Oxford: Oxford University Press, 1986.

³⁰ Dugačak je popis ranih komentatora i umjetnika, vezanih uz Homera: od Aristofanove parodije *Boj žaba i miševa* do djela Antistena, Hesiha, Porfirija, Lukijana itd.

³¹ Tesson Sylvain, *Jedno ljeto s Homerom*, prev. Dubravka Celebrini, Zagreb: TIM press, 2020, str. 171.

³² Homer, *Ilijada*, prev. Tomo Maretić, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1987, IV. pjevanje, 14–16.

³³ Homer, *Odiseja*, VIII. pjevanje, 479–481.

SUMMARY

THE SIREN CALL OF ORIGIN: A MYTHOPOETIC VIEW

Poetry and philosophy deal with the essence of being. Considering their conjunction, the creation of original experience and harmony is postulated. The article begins with Homer's scene 'Odysseus and the Sirens', and reflects on the meaning of the siren call. Music, hearing, and fascination form a magical

triangle of initial indulgence in artistic experience. From sonospheric alliance (Sloterdijk) to the silence of the sirens (Kafka), a wide range of being as the life of the mind is shown. Odysseus is the first philosopher of the Western cultural sphere; in him there is *in actu* unity of thought and practice, just as Homer is the source of the humanistic education of our Western civilization.

Key words: poetry, philosophy, logos, Odysseus, sirens, Kafka